

Pécsi Tudományegyetem
Közgazdaságtudományi Kar
Regionális gazdaságtan és politika PhD képzés

PhD dolgozat tézisei

Tóth Zoltán

AZ EURÓPAI REGIONÁLIS FOLYAMATOKAT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

Témavezető: Dr. Horváth Gyula
főigazgató
MTA RKK

Budapest, 2001/2002.

OT 332
T 80

1. A témaválasztás indokolása, a dolgozat célkitűzései és felépítése

A dolgozat tárgya az európai regionális folyamatok, e folyamatok hátterének, *okásági összefüggéseinek* vizsgálata. Előljáróban megállapítható, hogy az európai kontinens regionális folyamataira súlyos *diszparitások* jellemzőek, mind gazdasági, mind foglalkoztatási – társadalmi - demográfiai téren.

Súlyos és aggodalomra okot adó Európa helyzete, mert a dolgozatban is vizsgált folyamatok térben igen-igen koncentráltan, szofisztikus élet- (és *nem* lét-)rendszer létrehozva mennek végbe, a környezet állapotában maradó és vissza nem fordítható, romboló folyamatokat eredményezve. A dolgozat egyben kísérlet a látélet oksági összefüggéseinek megrajzolásához. A munka során az elmúlt 4 - 5 év saját kutatási eredményeire is építve, többek között egy Európa-profil felvázolása segítségével, *népesség-gazdaságtani* összefüggéseket, szemelvényeket ismertetve, közgazdasági hátteret, demográfiai, agrárgazdasági folyamatokat és állapotot felvázolva, szintetikus földrajzi keretbe ágyazva próbálom meg a kontinens területi folyamataira ható tényezőket láttatni.

A témakezelés szintetikus és deduktív.

A dolgozat *három nagy fejezetből* épül fel.

- Az első fejezet elemző bemutatás az Európai Unió régióinak társadalmi-gazdasági helyzetéről, hangsúlyozott figyelemmel e régiók közötti különbségekre, továbbá arra a tényre, hogy Európa nyugati részének országai és régiói rövid (és közép-) távon nehezen megoldható problémákkal szembesülnek, elegendő talán csak a versenyképesség kérdésre és ezzel összefüggésben az Unió feltárt komparatív előnyére és főként hátrányaira utalni. Ez utóbbiról az uniós jelentések általában sokatmondóan hallgatnak. A fejezetben áttekintést kapunk még a csatlakozásra váró közép- és kelet-európai országokról is; továbbá röviden szót ejtünk az európai közlekedés és a regionális fejlődés kapcsolatáról, valamint az uniós területfejlesztési stratégiák által lehatárolt transznacionális makrorégiókról, nem függetlenül a bevezetőben érintett földrajzi gondolatkörtől.
- A dolgozat második nagy fejezete vizsgálatának tárgyában és elemzési módszerében meglehetősen sokrétű. A fejezet gondolati alapját a népesség-gazdaságtani megközelítés adja, Malthus és Keynes e tekintetben korántsem elhanyagolható (és nem elhallgatható) gondolatait megidézve, alkalmazva is egyben ezeket az európai helyzetre. Széleskörű adatbázison nyugvó, matematikai-statisztikai módszertanában és vizsgálati célkitűzésében átlátható, összefüggéseiben igen beszédes – korántsem öncéli - elemzéseket is talál az olvasó e fejezetben egy lehetséges Európa-profil, egy NUTS2-régiók szintjén végzett beható vizsgálat és az európai agrárkérdés problematikáját tárgyaló faktoranalízisek segítségével. F. vizsgálatok megállapításait gazdasági (népesség-, és agrárgazdasági), pénzügyi, demográfiai, migrációs vonatkozások egészítik ki. Ez a fejezet kutatási megállapításaival a ma Európájára vonatkozóan voltaképpen az európai „fejlődés”

fenntarthatóságát teszi elemzése tárgyává. A mondanivaló szorosan összefügg az előző fejezetben tárgyalt gondolatkörrrel.

- A dolgozat harmadik, egyben záró fejezete megpróbál szintézist vonni a megelőző terjedelmes fejezetekben közölt és megvizsgált európai tényhelyzet és az elvégzett, széleskörű adatbázis mozgató elemzések alapján, kiemelve a szerző által hangsúlyosnak vélt témaköröket.

2. A kutatás módszertana

A kutatás során a dolgozat címében megjelölt kérdéskörre adandó válasz több, egymást kiegészítő módszer alkalmazását tette szükségessé.

Az alkalmazott *módszerek* köre viszonylag sokrétű. A teljesség igénye nélkül az alábbi módszerek kerültek felhasználásra a jellegét tekintve *alapvetően elemző, feltáró, összefüggésekre rávilágítani szándékozó* dolgozatban:

- *Szakirodalmi áttekintés*, esetenként a forráskritikát sem nélkülözően. Ez utóbbi megjegyzés főképpen az uniós dokumentumok azon részét illeti, ahol azok Közép-Európával kapcsolatos témakezelése a kívánatoshoz képest kevésbé mondható árnyaltnak.

A dolgozat alapkonceptiója és végső logikája kialakításához nagy segítségemre volt a felhasznált irodalomjegyzékben is közölt európai földrajzi, történeti földrajzi témakört megvilágító, a mai érdeklődő olvasó számos kérdésére választ adó - vagy öt válaszhoz segítő – szakirodalom a két világháború közötti magyar tudományos élet igen kiváló képviselőitől. Hasonló megállapítás érvényes R. T. Malthus és J. M. Keynes témával összefüggő népességgazdaságtani írásaira, tanulmányaira.

A szakirodalmi áttekintésben további nagy segítséget nyújtott a MTA RKK és a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának kutatói és professzorai által publikált szakkönyvek, tanulmányok sora.

- A kutatás során egyszerűbb és magasabb szintű *statisztikai-elemzési módszerek* alkalmazására is sor került, meglehetősen széles körű adatbázisra építve. A magasabb szintű alkalmazott módszerek közül az alábbiakat említeném: többváltozós elemzés (faktoranalízis SPSS program segítségével), logisztikus trendillesztés, számos korrelációs elemzés. Mindezek nem öncélú alkalmazását, illetve a segítségükkel levonható következtetéseket megpróbáltam szintetikus gondolati egységbe ágyazni, mindenkor a dolgozat vizsgálatának tárgyát tartva szem előtt.

3. Kutatási eredmények

A dolgozatban tárgyalt kérdéskörrel összefüggésben, továbbra is nagy kérdés marad, hogy Európa jelenlegi, nem kevés feszültségtől terhes helyzetéből miként fog tudni kilábalni, hiszen a kontinens szerző által vázolt és megvizsgált problémái *nem* elsősorban szándék- és akarat-függőek, mint inkább objektív gazdasági – környezeti - földrajzi kényszerek által *determináltak*.

A kontinens sorsa iránt aggodóknak szembesülniük kell azzal a kíméletlen ténnyel, hogy földrészünk nagyon szegény lett, s nyugati része már régóta lehetőségein felül él - nem a kamatot, hanem a meglévő vagyont élve fel. Az Európában kialakult rendszer rendkívül érzékeny, egyben bonyolult is, ahol az érzékenység Achilles-sarka éppen a létfenntartás rendelkezésre álló, illetve gazdaságosan beszerezhető erőforrásainak erősen korlátozott voltában rejlik.

Európa *népessései folyamatainak* dolgozatban tárgyalt behatóbb vizsgálata fenti megállapítás érvényét csak jobban aláhúzza.

Távolról sem elegendő az európai folyamatokat pusztán a GDP alakulásának egyoldalú szemüvegén keresztül nézni - az európai *létfeltételek* vizsgálatára lenne szükség, e kifejezés mindennemű háttér-vonatkozásával egyetemben.

A dolgozatban vázolt elemzés végeztével meglehet, nem állhatunk fel azzal a jóleső érzéssel, hogy Európa sorsa, ezen belül ellátásának biztonsága ma egyértelműen jó és biztos kezekben van, s a közeli jövőben várhatóan felmerülő gondok, feszültségek, gyanakvások légkörében könnyen, komolyabb vita nélkül, a lényegi kérdésekben tanúsított teljes nézetazonosság, az országok közötti partnerség elve s a közös program alapján történő egyetlen irányítás elfogadásának parancsoló szükségessége mellett lesz biztosítható az európai kontinens további virágzó fejlődése.

Európa – szűkebben Nyugat- és Közép-Európa - regionális folyamatainak elemzésével, az ezekre ható tényezők felvázolásával foglalkozó értekezést „illő lenne” szintetikus földrajzi keretbe ágyazottan kezdeni, bemutatva egyben az európai kontinens természeti, gazdasági, történeti és politikai földrajzát, a földrajzi tényezők szerepét az élet majd minden területén. Túlmenően azon, hogy e földrajzi, regionális földrajzi „bemutató” önmagában könyvtári irodalmat tesz ki, már csak tudománytörténeti vonatkozásainál fogva is – hiszen (a teljesség igénye nélkül sorolva) tudománytörténeti „előzmény” Püthagorasz, Parmenidész, Platon, Arisztotelész, Eratoszthenész, Hekataiosz, Hérodotosz, Sztrabón, Maszúdi, Varenius munkássága éppúgy, mint A. Humboldt, C. Ritter, F. Ratzel, Vidal de la Blache, A. Hettner, vagy éppen a XX. szd. első felének híres magyar geográfusai: Cholnoky Jenő, Teleki Pál és Prinz Gyula. Ez utóbbiak munkásságát éppúgy áthatotta a széles körű és alapos szakmai ismeret, a kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszer, mint a földrajztudomány eredményeinek folyamatos nyomon követése, a külföldi (német, francia, angol) szakmai publikációk ismerete és hazai megismertetésének szándéka; - tudásuk és szemléletük máig hatóan tanulságos.

Korántsem csak az említett magyar szerzők munkásságában lelhető fel aggodalom az európai kontinens (mezőgazdasági) önálló képességével kapcsolatban - német földrajztudósok országuk problémáival szembesülve szembesülve felhívták erre a figyelmet;

Malthus és Keynes e vonatkozású munkásságáról pedig található hivatkozás az értekezésben. Ugyanakkor kétségtelen az is, hogy – bár eltérő alapon állva - N. J. G. Pounds „Európa történeti földrajza”-val foglalkozó műve is hangsúlyos kérdésként kezeli történeti koronkénti horizontális vizsgálatai alkalmával Európa mezőgazdaságának és ellátásának problematikáját, a népesség számának alakulásával, a kontinensen belüli és kívüli kereskedelmi kapcsolatokkal összefüggésben, minden esetben felhívva az olvasó figyelmét arra a konfliktust hordozó körülményre, amit a városi vagy vidéki népesség gazdaságosan előállítható és/vagy beszerezhető élelmiszerral való ellátottsága ill. annak hiánya jelenthet.

Az értekezés korábbi – első és második - változata külön fejezetet szentelt az európai szintetikus földrajznak, jól megalapozott célból és a szerző által fontosnak vélt értékes földrajzi gondolatokat megidézve, nem a tudománytörténeti áttekintés igényével - a cél nem ez volt. Az értekezés jelenlegi, harmadik változatának készítése során e sorok írója elhagyta a külön földrajzi fejezetet, figyelembe véve a munkahelyi vita során elhangzott észrevételeket. A korábbiakból meghagyta azt a keveset, ami véleménye szerint még a munkába beilleszthető, s szolgálhatja a dolgozat fő mondanivalójának alátámasztását.

Az értekezés kutatási eredményeit – az ismertetett gondolatsort alátámasztó vizsgálatok elvégzésén és az eredmények bemutatásán túlmenően – részben a szerző számára elérhető szakirodalom megállapításainak egyfajta logikát követő bemutatása, rendszerezése, részben az európai térbeli folyamatokat befolyásoló tényezők eddigiektől némileg eltérő szemüvegen keresztül való bemutatása adja. Mindennek során különös figyelmet fordítva arra az Európára, amelyhez való csatlakozásról oly sok szó esik ma Magyarországon, és általában Közép-Európa országaiban.

A *dolgozat bőséges adatait szolgáltat* annak láttatásához, hogy a szűken értelmezett Európa - voltaképpen Nyugat-Európa, de nevezhetjük közkeletű nevén Európai Uniónak is, tudva és nem elfelejtve a kettő közti különbséget, - milyen gazdasági, demográfiai, szintetikus földrajzi folyamatokkal jellemezhető.

Az értekezés eddigiektől némileg eltérő hangsúlyú, egyes jelenségeket új megvilágításba helyező *helyzetelemzése*, valamint lényegi, elemzésekkel alátámasztott megállapításai alapján előzetesen kiemelendők a következő - szakmai körökben részben ismert - gondolatok az új tudományos eredményeket alátámasztandó, a magyar regionális és uniós csatlakozási politika számára sem minden tanulság nélkül:

- Az Európai Unió mai helyzetét jelentős mértékű fejlettségi diszparitás jellemzi, mind a tagállamok, mind a régiók szintjén; a diszparitás nemcsak országok közötti, hanem országokon belül is létezik.
- A fejlettségi diszparitás mellett nem kevésbé hangsúlyos tényként kell közölni az uniós országok és régiók közötti területi és népességi, ebből következőleg népsűrűségi diszparitást is.
- Az Európai Unió területének kevesebb, mint 4%-án él a lakosság 49 %-a, e tekintetben az igen sűrűn lakott északnyugat-európai térség emelendő ki, a szinte minden tagországban fellelhető nagyvárosi agglomerációk mellett. Az Unió népességének fele él magas népsűrűségű urbánus területen, valamivel kevesebb, mint negyede rurális térségekben, kicsit több mint 25% a köztes népsűrűséggel bíró

területeken. Az urbánus régiók az Unió területének csak 3,5%-át fedik le, a rurális terület aránya az összestől 80%.

- A formálisan gazdag régiókban lelhetők fel az Unió előtt álló legsúlyosabb problémák: a munkanélküliség, a szegénység terjedése, a gazdasági szerkezetváltás, mindennemű környezetpusztítás.
- A kereskedelem 60%-ban az Unió országai között bonyolódik, az Unió jellemzően a közepes technológiai színvonalat hordozó termékek esetében rendelkezik komparatív előnnyel, kevésbé az alacsony és csúcstechnológiát képviselő iparágakban. Emellett kifejezetten súlyos és a külkereskedelmi adatokban megnyilvánuló komparatív hátránnyal bír egyes alapvető ellátási ágazatokban (mezőgazdaság, energiahordozó- és alapanyag-ellátás).
- Az Unió jövőbeli versenyképessége komoly aggodalmakra ad okot, annak növelése érdekében a szükséges teendők jellemzően munkaerő-piaci oldalról jelentkeznek.
- Az uniós munkanélküliség a gazdaság ciklikusan jelentkező visszaesése idején gyorsan nő, majd az újbóli fellendüléskor lassan csökken.
- A munkanélküliség növekedése együtt járt az álláshelyek számának *növekedésével*. 1987-1997 között az újonnan létrehozott munkahelyek száma 5 millió volt uniós szinten, ez azonban nem volt elegendő a munkaerőpiacra újonnan belépő 7,5 millió fő számára; következésképpen a munkanélküliség nőtt.
- A gazdaság - egyébként ellentmondásoktól korántsem mentes - növekedése nem képes lépést tartani a munkaképes korosztály lélekszámának növekedésével és a dolgozni kívánó népesség arányának emelkedésével.
- A munkanélküliség növekedése regionálisan jelentős mértékben eltérő képet mutat. A kevésbé fejlett térségeket a jelenség fokozottabban sújtja. Miközben a legfejlettebb 25 régió munkanélkülisége átlagosan 3-4% közötti, addig a legsúlyosabb helyzetben lévőké 20-25%.
- A magas munkanélküliség - időbeli és regionális vetületében egyaránt - a tartós munkanélküliség megjelenésével jár együtt, szociálisan el lehetetlenítve egyes társadalmi csoportokat. A munkához jutás korlátozott lehetősége mindenekelőtt a nőket és a fiatalokat sújtja hátrányosan, regionális vetületében különösen. A legfejlettebb területeken a munkába álló nők aránya eléri a 60%-ot, míg a legkevésbé fejlettek esetében az érték ennek fele, ami jelentős - meglévő, de - kihasználatlan munkaerő-kapacitásra utal. Ez utóbbi területeken a 25 év alatti fiatalok munkanélkülisége eléri a 47%-ot.
- Az EU össznépessége - a keletnémet területeket is ideszámítva - az 1985-ös 358,5 millióról 1995-re 371,5 millió főre emelkedett (azóta kismértékben meghaladta a 372 milliót), a növekedés az évtized második felében jelentősebb volt. Az átlagos éves növekedési ütem 0,36%. Mindeközben az Európai Unió népessége előregedő. A 15 évnél fiatalabb népesség aránya tíz év alatt 19,7%-ról 17,6%-ra csökkent, a 65 évesnél idősebb korosztály részaránya 13,5%-ról 15,4%-ra emelkedett. Az eltartottsági ráta jövőbeni alakulása aggodalomra ad okot.
- Az EU országai közül a vezető szerep kétségkívül Németorszáé, ez a megtermelt jövedelemben éppúgy megmutatkozik, mint az uniós költségvetéshez való hozzájárulásban. Az uniós költségvetésbe való befizetési hányad tekintetében Németország messze a legelső, egyben komoly netto befizető.
- Az uniós országok fajlagos földterület ellátottsága erősen eltérő, e tekintetben a különbség 60 év alatt - a lefelé való nivellálódás 'eredményeképpen' - mérséklődött közöttük; ugyanakkor továbbra is megkülönböztethetünk erősen és mérsékelten túlnépesedett országokat, illetve régiókat.

- Ötszáz év európai népsűrűségi értékeinek logisztikus közelítése alapján $k=137$ fő/km² népsűrűségi telítettségi értéket kaptunk eredményként. Egyes uniós országok népsűrűségi értéke - főként egyes régiók népsűrűsége - ettől jelentősen eltérő - felfelé.
- Az Európai Unióban mezőgazdasági túltermelés jellemző, de e túltermelés oka nem az eredendően meglévő és az agráriumban gyökerező komparatív előnyök meglétében keresendő, hanem egy olyan, az adottságoktól elszakadt támogatási rendszerben - *átlagosan 40-45%-os támogatási szint mellett* -, amely támogatási szint hosszabb távon nyilvánvalóan nem finanszírozható.
- A kontinens nyugati részének profiljáról képet alkothattunk az elvégzett faktorelemzések segítségével. A meghatározó faktorok a következők voltak:

- ◆ gazdasági potenciál - gazdasági teljesítőképesség,
- ◆ földterület- ellátottság,
- ◆ népesség-reprodukció
- ◆ népsűrűség által befolyásolt foglalkoztatási szerkezet,
- ◆ a munkában nem állók számával fordítottan arányos anyagi gazdagság és ipari foglalkoztatottság,
- ◆ rendelkezésre álló élettér
- ◆ a népsűrűség növekedésével csökkenő földterület-eltartóképesség,
- ◆ a népesség élelmiszerral való ellátásától függő anyagi gazdagság,
- ◆ a külgazdaságon keresztüli eltartóképesség.

Az elvégzett faktorelemzésekkel összefüggésben további érdekes megállapításra juthatunk – egyfajta “*faktorsúly*” meghatározásán keresztül, - amennyiben az egyes faktorokat alkotó változók mellé rendelt, a teljes szórást magyarázó értékeket *faktoronként* összegezzük, majd a kapott értékeket egymáshoz viszonyítjuk. Ez az összevetés hozzávetőleg azt mutatja meg, hogy az *egyes faktorok*, mint komplex, látens, aggregált változók, a kiinduló elemzés alapját képező tábla elemi változóinak teljes szórást magyarázó értékei tükrében voltaképpen milyen *faktorsúly*al bírnak önmagukban, ill. egymáshoz képest.

Felhasználva a dolgozat mellékletében közölt számítási eredményeket, elvégezve a szükséges összevetést, az alábbi táblát kapjuk eredményként:

1. táblázat: Faktorsúlyok lehetséges értékei

Európa-profil elemzés	
<i>Faktorok neve, sorszáma</i>	<i>Faktor súlya</i>
1. gazdasági potenciál - gazdasági teljesítőképesség	15,255
2. földterület- ellátottság	54,973
3. a külgazdaságon keresztüli eltartóképesség	29,772
4. népesség-reprodukció	0
Kerékített faktor-arányok: 3 : 11 : 6 : 0	

NUTS2 régiók elemzése	
<i>Faktorok neve, sorszáma</i>	<i>Faktor súlya</i>
1. népsűrűség által befolyásolt foglalkoztatási szerkezet	44,679
2. a munkában nem állók számával fordítottan arányos anyagi gazdagság és ipari foglalkoztatottság	49,228
3. rendelkezésre álló élettér	6,079
Kerektett faktor-arányok: 15 : 16 : 2	
EU agrár-faktoranalízis	
<i>Faktorok neve, sorszáma</i>	<i>Faktor súlya</i>
1. a népsűrűség növekedésével csökkenő földterület-eltartóképeség	39,412
2. a népesség ételmisszerrel való ellátásától függő anyagi gazdagság	10,485
3. a külgazdaságon keresztüli eltartóképeség	50,094
Kerektett faktor-arányok: 4 : 1 : 5	

Az eredmények azt mutatják, hogy

- 1) a földterület- ellátottság,
- 2) a külgazdaságon keresztüli eltartóképeség,
- 3) a munkában nem állók számával fordítottan arányos anyagi gazdagság és ipari foglalkoztatottság,
- 4) a népsűrűség által befolyásolt foglalkoztatási szerkezet, valamint
- 5) a népsűrűség növekedésével csökkenő földterület-eltartóképeség

alkotják azokat a markáns faktorokat, amelyek a három elemzés *együttes szemlélete* alapján meghatározó súllyal bírnak a mai Európában ill. Nyugat-Európában a kontinens(rész) regionális (és országos szintű) folyamatai mögött vélhetően meghúzódó mélyebb okokat és összefüggéseket keresve.

Összegezve - és egyúttal továbbgondolva - a kutatás eredményeit:

1. A **diagnózis megrajzolása** attól a pillanattól kezdve - nagyjából 1996 tájékától -, hogy a szerzőben tudatosult Európa jelen helyzete **népességgazdaságtani** megközelítésének szükségessége - már nem volt nagyon nehéz; bár egyáltalán nem mondható, hogy valamely preconcepció mentén fogalmazódtak volna meg a dolgozatban leírt gondolatok, ill. elemzési összefüggések.

2. A dolgozatban feltárt európai - nyugat-európai - látélet már önmagában nem konform egy egyoldalú Európa-képpel, hiszen

- a területi diszparitás hangsúlyozása,
- a magas és tartós munkanélküliség ténye és annak okai,
- a mély és súlyos ellentmondás és érdekellentét az EU-tagországokon belül és azok között,
- a kedvezőnek éppenséggel nem mondható európai népesedési folyamatok, a munkanélküliség és a migráció összefüggése az európai kontinens földrajzi tényezőkből adódó korlátozott eltartó képességével,
- a külgazdaság domináns és kényszerű szerepe az európai népesség eltartásának igyekezetével összefüggésben,
- az európai fejlődés újraértékelésének szükségessége, nem vitatva el a felszínen megjelenő anyagi gazdagság tényét,
- a fejlődés fenntarthatóságának problematikája a területileg koncentrált és erősen globalizálódó európai gazdasági folyamatokkal kapcsolatban,
- a jellemzően közepes technológiai színvonalat hordozó európai gazdaság hosszabb távú versenyképességi kilátásai és ennek veszélyei,
- a feltárt komparatív hátrányok - a mélyben a feltártnál még súlyosabb - problematikája az importfüggőség következtében,
- a leértékelődő közös pénz külgazdaságra gyakorolt ellentmondásos hatásai,
- a - nem is olyan hosszabb távon - finanszírozhatatlan uniós közös agrárpolitika,
- az alacsony földterület- ellátottság ténye, melyet súlyosbít a népsűrűség növekedésével csökkenő földterület-eltartóképesség,
- a munkában nem állók számával fordítottan arányos anyagi gazdagság és ipari foglalkoztatottság,
- a népsűrűség által erőteljesen – s nem feltétlenül a hatékonyság szem előtt tartásával - befolyásolt foglalkoztatási szerkezet

mind - mind olyan tények és tényezők, amelyek az eddigiektől némileg eltérő megvilágításba helyezik az európai kontinens - amúgy újraértékelésre szoruló - fejlődési kilátásait.

3. A csatlakozásra váró (?) közép-európai országok nem kevés gonddal terhelt gazdasági-társadalmi helyzete a fenti látellellettel vélhetően szembeesülő ill. szembeesülni kénytelen nyugat-európai döntéshozókat nem állítja könnyű helyzet elé, miközben egy-egy csatlakozni kívánó ország is komoly dilemmákkal szembeesül történeti - földrajzi-gazdasági - társadalmi okokból, ill. rövid távú szorító kényszerek következtében.
4. E dilemmák közül az egyik legnagyobb: a „*hogyan tovább*” kérdése, s az ettől nem elválasztható önértékelés és újraértékelés szükségessége, melyet nagymértékben nehezítenek aktuálpolitikai megfontolások. A dolgozat írója ez utóbbi gondolatoktól mindvégig tudatosan távol tartotta magát.

5. A NUTS2 és NUTS3 szinten vizsgált 109 db közép-európai régió több mint 75%-ában a népesség csökkenő, az EUR15 régióinak hasonló értéke 24 % (56 NUTS2 régió). Ez utóbbi esetben a népesség növekedésének forrása nem a javuló termékenységi ráta, hanem a kontinensen kívülről származó migráció. Egy olyan kontinens(rész)ről van szó, mely már 100 évvel ezelőtt is népessége élelmezését Közép- és Kelet-Európa országai mezőgazdasági terméskéleslegének igénybevételével volt képes hosszabb időn keresztül megoldani, s mely kontinens(rész) márt a XX. század elején is a túlnépesedés tüneteit mutatta. A két világháború között legalább 100-150 millió európai népesség élelmezését a kontinens kívülről kellett megoldani. E tekintetben a helyzet a XX. század végére korántsem lett jobb.
6. Az EUR15 országai népességi folyamatait némileg súlyosbitja az a tény, hogy a periférikus területek népessége csökkenő a „centrum” területek felé való vándorlás következtében is, összefüggésben az interregionális migrációval - amint arról a dolgozat vonatkozó fejezetében volt szó. Mindez nem javítja a perifériák erőforrásainak jobb kihasználását, növelve a centrum területekre nehezedő mindennemű terhelést.
7. A dolgozat részletes képet nyújtott az európai kontinens nyugati része gazdasági és regionális folyamatainak népességgazdasági vetületéről, jelentős mérvű meghatározottságáról. A szerző azonosult azon tudósok (Malthus, Keynes, Prinz Gy.) témában kifejtett álláspontjával, akik munkásságának a jelen európai folyamatok tükrében való értékelése bőséges adalékot szolgáltat ahhoz, hogy a kontinens éllátásbiztonságával szorosan összefüggő túlnépesedés ténye Nyugat-Európa országai egészére - egyes országai esetében pedig különösen - kellő súllyal legyen említhető. Természetesen lehet vitatni azt a véleményt, miszerint a mai Európa gazdasági, regionális (stb.) folyamatai jelentős és meghatározó részben népességgazdaságtani oldalról magyarázhatók ill. magyarázandók.
8. Az ökológiai szemléletben vizsgált fenntarthatóság és a biológia törvényei alapján az is könnyen belátható, hogy amennyiben valamely területen a népesség (ill. a populáció) mértéken túl szaporodik, akkor a rendelkezésre álló fajlagos élettér lecsökken, a korlátozottan rendelkezésre álló erőforrások ára megemelkedik, ebből következőleg az ezekre alapozott *termelés ávoldali versenyképessége csökken*, a népesség fizikai eltartása egyre nagyobb és több erőfeszítésbe kerül a zsugorodó versenyképességű exporton keresztül (is).
9. A fentiekben jelzett folyamatokra a dolgozatban hivatkozott szerzők már korábban felhívták a figyelmet. **A tartós munkanélküliség ténye által is gerjesztett népességi nyomás** érthetően abban az irányban keres majd levezetést, amerre az a legkisebb ellenállásba ütközik, ill. egyáltalán fizikailag lehetséges. Ez a földrajzi tér pedig a jelen állás szerint főként Európa középső és keleti vidékeit jelenti. A folyamat már elkezdődött, bár ma még annak elején vagyunk.

10. A dolgozat beható képet nyújtott a *közép-európai országcsoport egyáltalán nem homogén* voltáról, az országcsoport kulcsfontosságú jelentőségéről Nyugat-Európa (általában Európa) szempontjából. Nagy kérdés, hogy a közép-európai tér területi differenciái mögött meghúzódó folyamatok és okok közül melyeket lehet adott esetben a meglévő állami kereteken *belül* rendezni, ideértve a "kezelés" jelentős anyagi erőforrás-igényét a nem túl gazdag közép-európai országokban, s melyek azok az okok és az azokból következő folyamatok, amelyek rendezése objektíve nem állhat meg az adott ország határainál.
11. További nagy kérdés, hogy Nyugat-Európa leértékelődő versenyképességű országai és a jellemzően más tagország(ok) gazdasági teljesítményéből élő országok miként szembesülnek a 80 milliós, kulcsfontosságú pozíciót elfoglaló **Németország** gazdasági hátterének tekinthető Közép-Európa problémáival, s magával azzal a ténnyel, hogy e problémákat Németország nélkül egyetlen ország vagy országcsoport sem lesz képes kezelni; a németek pedig csak abban az esetben, amennyiben a térrel kapcsolatos érdekeik - mely érdekek **egyúttal európai érdekek is** - érvényesülnek. E helyzettel a németek láthatóan tisztában is vannak. Miként az is nagy kérdés, hogy Németország kapcsolata a hatalmas - és közeli - gazdasági erőforrásokkal rendelkező Oroszországgal hogyan alakul: a *közös* és hosszabb távú érdekeket szem előtt tartva.
12. A dolgozat írója alapvetően **nem pesszimista képet kívánt sugallni**, sokkalta inkább híve a **tényekkel való kíméletlen szembesülés és az abból adódó reális értékelés** szükségességének. Éppen ez utóbbi *kíméletlen* szembesülést hiányolja a brüsszeli adminisztráció részéről éppen úgy, mint a csatlakozásra váró - ill. kijelölt - országok részéről - legalábbis annak tükrében, ami a szerző számára a publikus információkból leszűrhető.
13. A dolgozat írója jól tudja, hogy az értekezésben vázolt ill. megvizsgált folyamatok és maga a látélet hosszabb idő folyamán **alakultak ki**, ebből adódóan bármilyen - még a leggondosabb szándék által vezérelt - beavatkozás is csak nagyon lassan fejtheti ki hatását. Nem is beszélve azokról a - nemkívánatos - beavatkozásokról, melyeket beható és gondos helyzetértékelés és a folyamatokban való gondolkodás nem előz meg.
14. A dolgozat végkövetkeztetéséhez tartozik annak látatása is, hogy a szerző az eddigi hagyományoktól némileg eltérően, megbontja azt az eufórikus hangulatot és Európa-képet, ami Közép-Európa országaiban a Nyugathoz való remélt csatlakozás várakozása közepette általánosan eluralkodni látszik. Megbontja, azzal a tudatos szándékkal, hogy **Európa felszíni folyamatai mögé engedjen pillantani**. Pedig e folyamatok oksági összefüggéseinek felvázolása közben olyan hangsúlyos kérdéskör, mint az európai kontinens történeti összefüggésében vizsgált biztonsága és e biztonság a priori követelményei, még csak nem is szerepelt. Nem e dolgozat írójának feladata ez utóbbi gondolatkör kibontása, pusztán hivatkozik a - források között fellelhető - kiváló magyar történész munkásságára, amikor megállapítja, hogy a kulturális értelemben vett Európa vázolt folyamatai igen súlyos következményekkel fenyegetnek az eljövendő nemzedékek élete és életkilátásai szempontjából, amennyiben az azokat kiváltó okok enyhülése belátható időn belül be nem következik. Ebben az összefüggésben az a

megállapítás, hogy a biztonság *körülmények folyamánya*, nem pedig erőfeszítésekké, csupán egy, ám lényeges meglátás.

15. Az okok közül a népességgazdaságtani magyarázatúak esetében a rövid időtávon belüli enyhülés lehetősége erősen korlátozott, a mások mellett Keynes által az 1920-as években is megfogalmazott valós veszélyek bekövetkezte pedig részben már *ténykérdés*. A dolgozat írójának véleménye szerint nem felelő az, amikor 70-80 év európai folyamatainak tükrében a figyelmes szemlélő a korabeli, figyelmeztető és jó szándékú, felelősségteljes vélemények máig ható szomorú - és *megoldatlan, sőt egy más, magasabb szinten súlyosabbá váló* - érvényét kénytelen megállapítani. A Keynes által előre jelzett problémák közül *ténykérdés* ma a tartós és magas munkanélküliség az Európai Unió számos régiójában, a látens munkanélküliségről nem is szólva, de ugyanígy tény a kontinens zsugorodó versenyképessége is a gazdaságosan beszerezhető erőforrások korlátos volta következtében.
16. Nyugat-Európa számára a keleti bővítés létkérdés. Létkérdés, mert e bővítés *esélyt* adhat a kontinens - a felszínen kevésbé, a mélyben annál inkább szembetűnő - megtépázott tekintélyének és erejének regenerálódásához, bár kételyeink nemigen lehetnek a tekintetben, hogy e regenerálódási törekvést a *versenyárs* makrorégiók aligha fogják tétlenül szemlélni.
17. Az európai kontinens országainak reális önismeretük tudatában mindent meg kell tenniük annak érdekében, hogy a világot még nem is oly rég irányító és uraló kontinens *egységes és erős gazdasági térré válva*, a kölcsönös munkamegosztás harmonikus előnyöket biztosító rendszerében erejét mielőbb visszanyerje. E törekvés előfeltétele egy olyan *gazdasági erőkoncentráció* létrejötte - a jelenlegi szétforgácsoltág lehangoló állapota helyett -, amire *Közép-Európa országai nélkül* egyszerűen nincs reális esély. Sőt, e vázolt erőkoncentráció tartós létrejöttéhez a közép-európai országok reintegrálása az európai gazdasági térbe még csak nem is elegendő. Európa gazdasági háttérterülete ugyanis magában foglalja Kis-Ázsiát, a Közel-Kelet egy részét és Észak-Afrika országait is, nagyjából oly mértékben kibővítve a Római Birodalom egykori, kontinentális Európán kívüli területeit mint európai háttérterületet, mint amilyen mértékben a majdani - kibővített - Európai Unió kontinentális része túlterjeszkedik az egykori Római Birodalom Duna-limesnél véget érő területén. Ebben az összefüggésben világosan érthető, hogy az Európai Gazdasági és Monetáris Unió (EMU) létrehozatala is csak egy *eszköz* az erős európai gazdasági tér megteremtése érdekében, nem pedig cél.

4. Az értekezés új, illetve újszerű tudományos eredményei

1. A vizsgálat a térbeli folyamatokat befolyásoló tényezőkre támaszkodva **részletesen értékeli Nyugat-Európa helyzetét**, és rámutat a népesség és a termőterület, valamint a nyersanyagkészlet, a technológiai színvonal és a külkereskedelem közötti összefüggés ellentmondásos jellegére.
2. **Faktoranalízissel meghatározta** Nyugat-Európa térbeli fejlődését alapvetően befolyásoló tényezőket (faktorokat).
3. **Faktorsúlyok segítségével meghatározta** Nyugat-Európa regionális fejlődését befolyásoló legfontosabb tényezők jelentőségét (súlyát) és sorrendjét.
4. **Felhívja a figyelmet** arra, hogy Nyugat-Európa önmagáról alkotott képe voltaképpen mennyire rövidlátó és manipulált.
5. **Hangsúlyozottan felhívja a figyelmet** arra, hogy Nyugat-Európa, versenyképességének megőrzése érdekében mennyire rászorul Közép-Európára (sőt, Kelet-Európára is), amely egyszerre mérsékelheti a nyersanyag, élelmiszer és a piac hiányából adódó gondjait, de egyben az alacsonyabb népsűrűsége miatt lehetőséget nyújthat Nyugat-Európa népesség többletének levezetésére is. Ez egyben a közép- és kelet-európai agrártérség felértékelődésével is jár, amely a magyar mezőgazdaság szempontjából is létfontosságú.

5. A kutatási eredmények gyakorlati hasznosítása

A szerző elemzésének hangsúlyát az európai térbeli folyamatok mögött vélhetőleg meghúzódó oksági összefüggések keresésére és ezzel összefüggésben egy lehetséges diagnózis feltérképezésére helyezte.

A kutatás eredményei felhasználhatók az alábbi területeken:

- Az európai tanulmányokat oktató felsőfokú intézmények képzési programjaiban.
- Az Európai Unióval folytatott tárgyalások során a magyar tárgyalási pozíció további erősítése érdekében.
- A közép- és kelet-európai agrártérség jövőjét érintő uniós és nemzetállami szintű döntéshozatal, valamint a területfejlesztési ill. szektorális támogatási döntések további megalapozása során, figyelemmel e közép-európai térség potenciális felértékelődésére, mely a magyar mezőgazdaság szempontjából is létfontosságú

Európa történelmének és jelen állapotának nem is különösebben beható tanulmányozása után eljuthatunk arra a következtetésre, hogy kimondjuk: Közép-Európa, ezen belül is Magyarország integrálása - *reintegrálása* - a hatékony, fenntartható és jövőbe mutató európai munkamegosztásba, az országok és régiók közötti kölcsönös előnyökön és

komparatív előnyökön alapuló munkamegosztásba, összefüggésben a jelen európai struktúra sokáig fenn nem tartható finanszírozásával, Nyugat-Európának legalább annyira érdeke, mint a kontinens középső részén fekvő, sorsukban leleddig kevésbé szerencsésnek mondható országoknak.

A dolgozat írója mindazon összefüggések felvázolásával, amiről munkája szólni kívánt, néhány adalékot kívánt szolgáltatni *az európai területi folyamatok differenciáltabb, az eddigiektől némileg eltérő hangsúlyú vizsgálatához*, miközben őszintén szeretné és reméli, hogy az uniós csatlakozás az általa érintett valamennyi fél számára az elérhető legmagasabb életminőséget hozza el boldog jövőként.

6. A kutatás témakörében megjelent publikációk

Tóth Zoltán: Bevezetés a területfejlesztés és a turizmus kapcsolatrendszerébe. Főiskolai jegyzet, KVIF, Budapest, 1998. 150 p.

Tóth Zoltán: Területi eltérések Magyarországon - néhány gondolat hazánk regionális különbözőségeiről. In.: Alma Mater, 1998. 1. évf. 1. sz. pp. 115.-136.

Tóth Zoltán: Területfejlesztés és turizmus oktatása a KVIF-en. 1999. júniusi konferencián elhangzott előadás írásos változata. In.: Alma Mater, 1999. évi jubileumi szám. 6 p.

Tóth Zoltán: A magyar regionális fejlődés meghatározó tényezői, lehetséges jövőkép, figyelemmel Magyarország tervezett európai uniós csatlakozására. Tanulmány. BGF KVIFK, Budapest 2000. 15 p.

Tóth Zoltán: Területi tervezés Írországbán. Tanulmány. BGF KVIFK, Budapest 2000. 10 p.

Tóth Zoltán: Az európai területi folyamatokat befolyásoló tényezők, következtetések a turizmusfejlesztés számára. Előadás és tanulmány a „Turizmus aktuális kérdései Magyarországon” c. konferencián. Pécs, 2002. február. 12 p.

Tóth Zoltán: Transznacionális európai régiók, európai közlekedési hálózatok és a turizmus lehetséges szerepe a területi fejlődésben. (Közlésre elfogadva.) Turizmus Bulletin, VI. évf. 2002/4. sz. 14 p.

Tóth Zoltán publikációs jegyzéke

1. Publikációk, tanulmányok

- Tóth Zoltán: La Hongrie, comme une destination. Présentation pour la délégation de l'ECCEIP – Paris. Budapest, 1992.*
- Tóth Zoltán (szerk., ford.): Kenya – a turizmus és környezeti hatásai. Az állami szerepvállalás fontosságáról. KVIF, Budapest, 1992. 15 p.*
- Tóth Zoltán (szerk., ford.): Spanyolország – a turizmus szerepe. KVIF, Budapest, 1992. 10 p.*
- Tóth Zoltán: Tourism highlights in Hungary. Presentation for english visitors of Birmingham and Manchester Metropolitan University. KVIF, Budapest, 1993.*
- Tóth Zoltán: Turizmus 1.- 2. Távoktatási tankönyv. SZÁMALK-OBS, Budapest, 1993. 100 p.*
- Tóth Zoltán (szerk., ford.): Szemelvények a szállodai gazdálkodás c. tárgyhoz. KVIF, Budapest, 1993. 30 p.*
- Tóth Zoltán: Szintetizáló esettanulmány a KVIF idegenforgalmi szakos hallgatói részére. KVIF, Budapest, 1994. 15 p.*
- Tóth Zoltán (szerk., ford.): Marketingkutatás 3-4. Távoktatási tankönyv. SZÁMALK-OBS, Budapest, 1995. 100 p.*
- Tóth Zoltán (szerk.): Szemelvények a záróvizsgára készüléshez. KVIF, Budapest, 1998. 150 p.*
- Tóth Zoltán: Bevezetés a területfejlesztés és a turizmus kapcsolatrendszerébe. Főiskolai jegyzet, KVIF, Budapest, 1998. 150 p.*
- Tóth Zoltán: Területi eltérések Magyarországon - néhány gondolat hazánk regionális különbözőségeiről. In.: Alma Mater, 1998. 1.évf. 1. sz. pp. 115.-136.*
- Tóth Zoltán: Területfejlesztés és turizmus oktatása a KVIF-en. 1999. júniusi konferencián elhangzott előadás írásos változata. In.: Alma Mater, 1999. évi jubileumi szám. 6 p.*
- Tóth Zoltán: A magyar regionális fejlődés meghatározó tényezői, lehetséges jövőkép, figyelemmel Magyarország tervezett európai uniós csatlakozására. Tanulmány. BGF KVIFK, Budapest 2000. 15 p.*
- Tóth Zoltán: Területi tervezés Írországbán. Tanulmány. BGF KVIFK, Budapest 2000. 10 p.*
- Tóth Zoltán: Az európai területi folyamatokat befolyásoló tényezők, következtetések a turizmusfejlesztés számára. Előadás és tanulmány a „Turizmus aktuális kérdései Magyarországon” c. konferencián. Pécs, 2002. február. 12 p.*

- Tóth Zoltán:* Transznacionális európai régiók, európai közlekedési hálózatok és a turizmus lehetséges szerepe a területi fejlődésben. (Közlésre elfogadva.) Turizmus Bulletin, VI. évf. 2002/4. sz. 14 p.
- Tóth Zoltán:* Az Európai Unió NUTS2 régióinak jellemzése. Falu Város Régió, 2002/4 sz. 28-32 p.
- Tóth Zoltán:* Az európai térbeli folyamatokat befolyásoló tényezők elemzéséből a turisztikai területfejlesztés számára levonható következtetések. Előadás és tanulmány a „Híd Kelet és Nyugat között” c. konferencián. Budapesti Gazdasági Főiskola, 2002. november. 6 p.

2. Kutatási jelentések

- dr. Csizmadia L. - dr. Fekete M. - Hegedűs E. - dr. Horváth Á. - dr. Jusztin M. - dr. Szalók Cs. - Tóth Z.:*
Tápió-völgyi önkormányzatok turisztikai koncepciója. KVIF, Budapest, 1993. 170 p.
- dr. Matern M. - Pál T. - Dallos Gy. - Garán É. - Hegedűs E. - Ifjú Gy. - Kassay M. - dr. Nagy B. J. - Pocsai M. - Tóth Z. - Varjú Z.:* Tourism qualification structure in Hungary – Tourism vocational training based on the needs of the industry. Budapest KVIF/Breda NHTV International Services, September 1993 – February 1995. 100 p.
- Tóth Z.:** Minőségbiztosítás a felsőoktatásban. Kutatási részjelentés. HOBEON: felsőoktatás-fejlesztési holland-magyar kormányprogram keretében. Budapest, 1994. 15 p.
- dr. Csizmadia L. - dr. Menyhárt Á. - dr. Jusztin M. - Tóth Z.:* Zsámbéki-medence turisztikai fejlesztési koncepciója. KVIF, Budapest, 1995. 120 p.
- dr. Fekete M. - Tóth Z.:* Nyugati - Kapu kistérség turisztikai fejlesztési koncepciója. Levél Község Önkormányzata megbízásából. Győr, 1995. 70 p.
- Tóth Z.:** Helyzetfelmérés a reguláris oktatási rendszeren túli, a felsőoktatáshoz kapcsolódó gazdasági felsőoktatási tevékenységekről. OECD kutatási tanulmány. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest, 1997. 15 p.
- dr. Fekete M. - Tóth Z.:* Zalaegerszeg – Gébárti-tó és Zala-völgy termál- és idegenforgalmi hasznosítása. VÁTI, Budapest, 1997. 70 p.
- dr. Csizmadia L. - Bucsi L. - dr. Fekete M. - Hegedűs E. - Kozma B. - Tóth Z.:* Nógrád megyei turisztikai termékek körének meghatározása, hasznosítási programjuk kidolgozása. KVIF, Budapest, 1999. 138 p.
- Tóth Z.:** Fejér megye. Megyetanulmány a Vág-Duna-Ipoly Euro régió turisztikai fejlesztéséhez. Budapest, 2000. 15 p.

- dr. Csizmadia I. - dr. Nagy É. - dr. Zsuga K. - dr. Menyhárt Á. - dr. Pekli J. - dr. Martos Gy. - Talabos I. - Kozma B. - Tóth Z.:* A Tisza-tó idegenforgalmi régió középtávú fejlesztési programja alapján kidolgozott projektek. Magyar Turizmus Rt. Budapest, 2001. 700 p.
- Dr. Csizmadia I. - Talabos I. - Dr. Szalóki Cs. - Kozma B. - Petykó Cs. - Dr. Csereák Gy. - Tóth Z.:* Budapest Főváros XIII. kerület turisztikai koncepciója és fejlesztési programja. Budapest 2002. 112 p.
- Talabos I. - Kozma B. - Tóth Z.:* Jászberény város turisztikai célú stratégiai fejlesztési programja. Budapest. 2002. 144 p.
- Dr. Csizmadia I. - Talabos I. - Tóth Z.:* Dél-Budakörnyéki Területfejlesztési Önkormányzati Társulás idegenforgalmi fejlesztési terve. I. kötet. Budapest 2002. 139 p.
- Dr. Menyhárt Á. - Tóth Z.* A gödöllői volt Községháza épületére vonatkozó megvalósíthatósági tanulmány. I, III. rész. Budapest 2002. 102 p.